

Ι ἔπαινοι ἐν ταῖς νεκρολογίαις κατέστησαν τοσοῦτον κοινοί, ὥστε κατήντησεν ἀληθῶς δυσχερὲς ἐγγείρημα τὸ νὰ χαρακτηρίσῃ τις ἐπαξίως ἄνδρα διαπρεπή καὶ ἐπιφανή. Αἱ ἐκφράσεις: ἀφροσύαις εἰς ἰδεώδες, ὑπηρεσίαι πρὸς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὸ ἔθνος, ἐκπλήρωσις καθήκοντος, ἔξαρσις αἰσθήματος, ἀπετρίβησαν τόσον πολὺ ἐκ τῆς ὑπερβολικῆς χρήσεως, ὡς νομίσματα ἀπὸ χειρὸς εἰς χεῖρα κυκλοφοροῦντα, ὥστε δὲν ἤξεύρει τις πλέον ποίας ἐκφράσεις νὰ μεταχειρισθῇ ὅπως ἀπεικονίσῃ ἄνδρα ὅστις πράγματι συνήνου ἐν ἑαυτῷ τὰς ἀρετὰς ταύτας, ὅστις δὲν ἐπερίμενε ν' ἀποδάνῃ ὅπως πρὸ τοῦ νεοσκαφοῦς τάφου του αἱ ιδιότητες αὐταὶ συνδεθῶσι μετὰ τοῦ ὀνόματός του — καθ' ἣν στιγμὴν ἐσταυρωμένης ἔχων τὰς χεῖρας ἐν τῷ φερέτρῳ δὲν βλέπει πλέον καὶ δὲν ἀκούει τίποτε. Ἀντὶ παντὸς ἄλλου ἂς ἀρκεσθῶμεν νὰ εἰπωμεν ὅτι διὰ τὸν Κωνσταντῖνον Παπαρρηγόπουλον αἱ ἐκφράσεις αὐταὶ δὲν εἶνε βητορικὸν κόσμημα, δὲν εἶνε ὑπερβολὴ ποιητικὴ ἀδεία ἐπιτροπομένη, εἶνε ἡ πραγματικότης, ἡ ἀπέριτος, ἡ ἀληθὴς πραγματικότης. Τὸ ἀποδεικνύει ὁ βίος του, τὸ μαρτυροῦν τὰ ἔργα του.

Ἐνα, ἀρισμένον σκοπὸν ἐπεδίωξε κατὰ τὸν βίον του· εἰς ἐν συνεκέντρωσεν ὅλην τὴν δύναμιν τῆς ψυχῆς του: εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν τῶν τυχῶν τοῦ πολλαπλοῦ ἀλλὰ καὶ ἐνιαίου διὰ μέσου τῶν αἰώνων καὶ τῶν ἱστορικῶν συμβαμάτων, τοῦ διατηροῦντος τὴν ἀτομικότητα αὐτοῦ ὡς ὁ ἄνθρωπος τὸ ἐγὼ του μετ' ὅλας τὰς μεταβολὰς τῆς ἡλικίας, τῆς ἀναπτύξεως, τῶν περιστάσεων· τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως τῆς Ἑλλάδος. Σκοπὸν τοῦ βίου του ἔταξε νὰ μελετήσῃ βαθέως τὴν Ἑλλάδα κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δόξης τῆς καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς συμφορᾶς καὶ τῶν δακρύων, κατὰ τοὺς χρόνους τῶν κρυφίων ἐλπίδων, τῶν ὑπερανθρώπων ἀγώνων ἢ τῆς πανελληνίου ἀγαλλιάσεως, τὴν Ἑλλάδα ἀγωνιζομένην ἐν Ὀλυμπίᾳ ἢ ἀποκρούουσαν τὰς ὀρδὰς τῶν Ἀβάρων ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου ἢ κρατοῦσαν καρποφύλλι· ψάλλουσαν παιάνα, ἢ τὸν Ἀκάθιστον ἕμνον, ἢ βουνίσιο τραγοῦδι. Καὶ τὸν σκοπὸν τοῦτον ἤγαγε μετὰ θαυμαστῆς ἐπιτυχίας εἰς πέρας. Ἐμελέτησε τὴν ἑλληνικὴν ψυχὴν καθ' ὅλας αὐτῆς τὰς φάσεις, ὅλην του τὴν ζοὴν ἀφιέρωσεν εἰς τὴν ἀνάλυσιν, εἰς τὴν κατανόησιν τῆς ψυχῆς ταύτης. Ἀμ-

φιβάλλω ἂν κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας ὑπῆρξεν Ἑλλῆν ζήσας μετὰ τῆς ιδέας τῆς Ἑλλάδος, κατὰ τὴν εὐρυτάτην σημασίαν τῆς λέξεως, τόσον ὅσον ὁ Παπαρρηγόπουλος.

Βεβαίως ὅλον τὸ ἔργον αὐτοῦ δὲν ἔχει τὴν αὐτὴν ἀξίαν. Ἐνδεχόμενον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἢ ἐπίδρασις τοῦ Γκρότε νὰ γίνεταί καταφανής, ἐνδεχόμενον ἢ νεωτέρα ἱστορία νὰ εἶνε λιαν συνοπτικὴ, οἰοῦναι σχεδίασμα, ἂν καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο ἔπραξεν ἐκ προθέσεως, φρονῶν, καὶ λιαν ὀρθῶς, ὅτι τὰ γεγονότα τῆς νεωτέρας ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος λιαν ἐγγὺς ἐστὶ κείμενα δὲν δύνανται νὰ κριθῶσιν ἀπαθῶς, ὡς φρονεῖ ἐν γένει περὶ τῆς ἱστορίας ὁ Γουλιέλμος Οὐμπολδ. Ἄλλ' ἀπαράμιλλον ἔργον, κτῆμα ἐς αἰεὶ ἴσως θέλει διαμείνῃ ἢ μεσαιωνικὴ ἱστορία τοῦ ἐπιφανοῦς ἱστορικοῦ. Εἶνε γνωστὸν μετὰ ποίας περιφρονήσεως καὶ βδελυγμίας ἔγραψον οἱ Φράγκοι περὶ τοῦ Bas Empire, πῶς μόνον αἰματηρὰς ἀνομίας καὶ στυγεράς σκηνᾶς διέβλεπον διὰ μέσου τῆς ὀμίχλης τῶν θρησκευτικῶν παθῶν καὶ τῶν δογματικῶν ἐρίδων τοῦ παρελθόντος. Εἰς τὸν Παπαρρηγόπουλον ἀνήκει ἐκ τῶν πρώτων ἢ τμῆ ὅτι ἀνήγαγεν εἰς φῶς τὸ μεγαλεῖον τοῦ βυζαντιακοῦ ἑλληνισμοῦ, διὰ μακρῶν καὶ ἐπιπόνων ἐρευνῶν. Δὲν ἠρνήθη τὰς μαιφονίας καὶ τὰς βδελυρίας, αἵτινες εἰς τὸν φιλόσοφον ἑταστὴν φαίνονται φυσικὸν ἐπακολούθημα τῶν τότε ἀνωμάτων περιστάσεων, ἀλλ' ἀπέδειξεν ὅτι τὸ ἀληθές, τὸ κυρίως Βυζάντιον δὲν ἦτο αὐτὸ ἰδίως ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλο, εὐγενές, ἀδρεπήβολον, μεγαλοεργόν, ἡραϊκόν.

Διαλυθεῖσης τῆς ὀμίχλης τὰ ἀντικείμενα ἐφάντησαν καθαρώτερα, ὡς ἀπέδειξαν αἱ μετὰ ταῦτα ἐργασίαι εὐρωπαϊῶν ἱστορικῶν.

Ὁ Παπαρρηγόπουλος ὑπῆρξεν ὑπὲρ πάντα ὁ διασώτης ἐνιαίας διὰ τῶν αἰώνων Ἑλλάδος. Ἄλλοι παρεδέχοντο ὅτι ἡ Ἑλλάς ἔπεσε μετὰ τοῦ Τιμολέοντος, ἔπειτα ἐπὶ μακροῦς, μακροῦς αἰῶνας ἐτάφη, καὶ ὅτι πρὸ δεκαετηρίδων τινῶν ἀφυσπίσθη ἐκ νέου· μεταξὺ τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος ἦνοιγον βαθρὸ χάσμα· ἐφρόνουσι ὅτι Ἑλλάς μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Κορίνθου δὲν ὑπῆρχε πλέον. Ἄλλ' ὁ Παπαρρηγόπουλος ἀπέδειξε περατῶνως ὅτι ἡ Ἑλλάς, ὡς ἐθνικὴ συνείδησις, οὐδέποτε ἐξέλιπε, ὅτι πλὴν τῶν ἀπωτέρων προγόνων μας

ἔχομεν καὶ ἐγγυτέρους, μεθ' ὧν ἔχομεν πλείονα τὰ κοινὰ καὶ διὰ τοὺς ὁποίους δυνάμεθα ἐπίσης νὰ ὑπερηφανευάμεθα.

Ὁ Βίκτωρ Οὐγὼ ἐν τῷ ὡραίῳ περὶ Μιραβὼ ἔργῳ του λέγει ὅτι ὁ ρήτωρ κατὰ τοῦτο ὑπερτερεῖ τοῦ ὑποκριτοῦ ὅτι δὲν παραλαμβάνει ὅλην τὴν τέχνην του μεθ' ἑαυτοῦ εἰς τὸν τάφον. Βεβαίως ὁ ρήτωρ παραλαμβάνει μεθ' ἑαυτοῦ τὸν πυράδη τόνον τῆς φωνῆς του, τὴν συναρπάζουσαν χειρονομίαν, τὴν ἔκφρασιν τῆς φυσιογνωμίας, ἀλλ' ἐπὶ τέλους αἱ ιδέαι του, ὑπὸ τὴν ρητορικὴν αὐτῶν μορφήν, μένουσιν ἐπὶ τοῦ χάρτου. Μένει τὸ ἦμισυ, ἂν δὲν μένη τὸ ὅλον. Οἱ βαθεῖς συγγραφεῖς, οἵτινες ἐφιλοπόνησαν τὴν φράσιν των ὅπως ἀναγνώσθῃ καὶ ὄχι ὅπως ἀπαγγελθῇ, εἶνε ὡς πρὸς τοῦτο εὐτυχέ-

στεροι· ὁ θάνατος ἀφαιρεῖ τὴν ζωὴν των, ἀλλὰ τὸ πνεῦμά των μένει ἀκέραιον, ἰσχυρότερον τοῦ πανδαμάτορος χρόνου· εἰς μόνος θάνατος ἀπειλεῖ αὐτό, ἢ λήθη, ὅταν οὐδὲν ἐνέχη ἄξιον ζωῆς. Ἀλλὰ τὸ ἔργον τοῦ Παπαρρηγοπούλου οὐδὲ τοῦτον τὸν θάνατον φοβεῖται· συντελέσαν εἰς πληρεστέραν κατανόησιν τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν συνειδήσεως εἶνε συνδεδεμένον μετ' αὐτῆς· πραγματευθεῖς τόσον ἐξόχως τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος ὁ Παπαρρηγόπουλος ἀπέκτησε δικαίωμα ἐν αὐτῇ. Γ.

Σημ. Προσωπογραφίαν μετὰ βιογραφίας τοῦ ἀειμνήστου Κωνσταντίνου Παπαρρηγοπούλου τοῦ πολλάκις τιμήσαντος τὰς στήλας τῆς ἡμετέρας Κλειοῦς ἐπέρισκοσιν οἱ ἀναγνώσται ἡμῶν ἐν τῷ Γ'. Τόμας ἀρθ. 10. — Ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος ἐγεννήθη κατὰ τὸ 1815 ἐν Κωνσταντινίᾳ καὶ ἀπέθανε ἐν Ἀθήναις τῇ 15 Ἀπριλίου 1891.